

Praktinė filosofija

MORALINĖS LEGITIMACIJOS REIŠMĖ KRITINĖS TEORIJS POŽIŪRIU

Gintautas Mažeikis

Vytauto Didžiojo universiteto
Socialinės ir politinės teorijos katedra
Gedimino g. 44, LT-44240 Kaunas
El. paštas: g.mazeikis@pmdf.vdu.lt

Vadim Perov*

Sankt-Peterburgo valstybinio universiteto
Filosofijos instituto Etikos katedra
5 Mendelevskaya Liniya, 199034, St. Petersburg, Russia
El. paštas: vadimperov@gmail.com

Santrauka. Straipsnis nagrinėja moralinės legitimacijos teorijų sąveiką su komunikacinio veiksmo, poelgio ir derybų koncepcijomis, atsižvelgiant į klasikinių racionalumo idealų kritiką ir Habermaso silpnąją transcendentalinės pragmatikos nuostatą. Straipsnio tikslas yra parodyti moralinės legitimacijos, jos procedūrų epistemologinės apklausos svarbą šiuolaikinei įvairovės visuomenei. Legitimacijos tema nagrinėjama atsižvelgiant į Weberio, Arendt ir Habermaso samprotavimus. Straipsnis papildo moralinio komunikacinio veiksmo ir normatyvumo teorijas moralinio laikیشkumo, pasaulio įvykio ir poelgio sampratomis ir teigia: kritinės teorijos požiūriu moralinė legitimacija remiasi galimai universaliomis komunikacinio veiksmo, derybų ir pakankamumo idėjomis, kurios priklauso nuo politinio daugialypumų proceso. Straipsnyje pateikiami argumentai, susiję komunikacine kritika: autoriteto ir statuso, institucinės subordinacijos, klasikinių racionalumo idealų, etinio reliatyvizmo, bei kalbama apie pasitikėjimo kaupimą, vertybių derinimą ir konkurenciją. Straipsnio argumentai dėstomi atsižvelgiant į daugialypumų vienovės dinamiką, į pasaulio civilizacinės ir kultūrinės įvairovės plėtrą ir augančią asmens ir grupių dinamikos reikšmę. Nuosekliai atsisakoma pamatiškumo idėjos ją pakeičiant pakankamos legitimacijos, atviros politikos ir derybų statuso sampratomis bei jas aiškinant.

Pagrindiniai žodžiai: moralinė legitimacija, pakankama legitimacija, komunikacinis veiksmas, derybos, poelgis, pasaulio įvykis, daugialypumai, Weberis, Arendt, Habermasas

Racionalumo tipologijų ir epistemologinio substancializmo kritika

Legitimacija yra priimtinas visuomenei parodymas, kad nauji vieši sprendimai ir

normos atitinka visuomenės interesą: gyvenimo būdą, bendrą sutartį ar keliamus tikslus. Kai visuomeninė sutartis dėl valstybės ar kitų institucijų tarpusavio santykių yra revizuojama, išskyla klausimas ne tik dėl legitimacijos taikymo, bet ir dėl pačios legitimacijos procedūros statuso, dėl procedūros normų ir tikslų, filosofinio aiškinimo,

* Vadimo Perovo indėlis į straipsnį rengtas pagal projektą: Грант РГНФ 12-03-00420.

t. y. vykdoma filosofinė, transcendentalinė legitimacijos kritika. Filosofijos atveju pastebima, kad pats įteisinimo procesas yra keblus dėl to, kad remiasi vienais ar kitais racionalumo idealais ir mokslo paradigmomis. Turint omenyje, kad šiandieniam pasauliui yra būdinga paveikslų (*Welbild*) ir pasaulėžiūrų (*Weltenschaung*) įvairovė, skirtumų konfliktai – moralinės ir kitokios legitimacijos kritika yra aktuali.

Aptarkime moralinių normų ir vertybių legitimacijos kilmę racionalumo tipologijos požiūriu. Nuo to priklauso įteisinimo tvarka ir argumentai. Klasikiniai racionalumo idealai sako, kad nekintančių transcendentalinių sąlygų įvykdymas, subordinacija premisoms, kurios kyla ir didžiųjų religinių, ideologinių pasakojimų, matematinis-gamtotyrinis ar statistinis išvadų patvirtinimas, geometrinis-aksiominis samprotavimų būdas yra pakankamos racionalios moralinių vertybių ir susijusios politikos įteisinimo prielaidos. Pakankama legitimacija yra laiko ir erdvės, t. y. pasaulio įvykių, apibrėžtas sprendimo procesas (McCormick 2007: 153) ir argumentavimas, pavyzdžiui, teisingumo ar lygybės idealo suspendavimas, kol susiklostys tam tikra situacija. Pakankama legitimacija turi kaupiamąjį pobūdį: sprendimas subręsta ir trunka, jis yra ne universalus ir ne pamatinis veiksmas. Tačiau transcendentalinė idėja apie pakankamą legitimaciją turi visus universalumo požymius. Laiku apribotos pakankamos legitimacijos idėja atveria politinės kovos ir derybų galimybę dėl sunkiai suderinamų vertybių ir idealų arba įvairių galios instrumentų naudojimo. Atitinkamai pakankamumo, o ne pamatiškumo nuostata leidžia laikyti vertybe pagrįstą kritiką ir susijusią politiką (Hayward 1995: 153), pavyzdžiui, dėl moterų, neįgaliųjų, seksualinių mažumų

moralinio įsiteisinimo (Mažeikis 2013: 328). Pasak Gilles'io Deleuze'o, derybos, pirmiausia yra galimybė tų, kurie neturi valdžios (Deleuze 2012) ir nesiekia naudotis prievarta. Todėl derybų reikšmė auga plečiantis įvairovei ir naujiems racionalumo, o ne prievartos tipams. Jo požiūriu, derybos yra atviresnis, racionalesnis į(si)teisinimo būdas nei rėmimasis autoritetu, apibrėžtomis vertybėmis ir galia.

Dažniausiai legitimacijos poreikis yra empirinis: socialinis-politinis, kultūrinis, humanitarinis. Tačiau filosofijai svarbios yra transcendentalinės sąlygos, pretenduojančios apibrėžti pripažinimo tvarką iki empirinio patyrimo, iki konkretaus atvejo. Tarp transcendentalinių išskirsime epistemologines prielaidas: kaip mes galime pažinti legitimacijos sąlygas ir tvarką, jų būtinybę ir vertę? Šiandienė filosofija yra linkusi kalbėti ne apie amžinas ir nekintančias moralinio sprendimo procedūras ir jų pažinimą, o apie nuolatinę prielaidų kritiką palaikant dialogą ir derybas kaip komunikacinę-transcendentalinę įteisinimo sąlygą. Metasąlygos: diskursai, komunikacinės praktikos, pasaulio įvykiai, turi įtakos transcendentalinėms, intersubjektyvioms vertybėms (idealams, tikslams) ir principams (vertybių grupėms). O konkretūs atvejai lemia legitimacijos praktikų turinį. Filosofija yra veikiau transcendentalinių sąlygų diskusija, kritika, o ne jų šaltinis. Šios pastabos nurodo intersubjektyvios, visuomeninės sprendimo galios svarbą apibrėžiant legitimaciją ir todėl ir substancializmo kritiką. Jürgenas Habermasas diskutuoja ir Karlo Popperio kritinio realizmo, ir Charles'o S. Peirce'o bei Stepheno E. Toulmino „substancinius argumentus“ (*Substantielle Argumente*) nurodydamas, kad nors jie ir skatina racionalią motyvaciją ir loginę

argumentaciją (Habermas 1973: 147), vis dėlto ignoruoja skirtybėmis grįstos komunikacijos, dialogo esmę. Epistemologinis substancializmas yra sietinas su pagrindimo procedūra, kurią ir šiandien apologetiškai vykdo daugelis filosofų. Procedūriškai teisingai pateisinus vertybių, pavyzdžiui, nepriklausomybės ir savarankiškumo, gynimą karo būdu, savaiame, kaip diskurso pasekmė, yra pateisunami žudymai ir aukos. Mes skirsime substancialistinį pagrindimą nuo komunikacinės, derybinės legitimacijos, kuri taip pat gali būti laikoma universalia, t. y. transcendentaline, sąlyga.

Universalistinės etikos (pavyzdžiui, I. Kanto) nuostata, dvasingumo aiškėjimas ir pasekmių pateisinimas remiasi substancialinio pagrindimo procedūra. Šiuo požiūriu universalistinė legitimacija yra politinis pamatiškumo, pagrindimo veiksmas (Разин 1999: 54–55): pavyzdžiui, tai gali būti įsivaizduojamas galutinis įstatymų suderinimas, absoliuti konstitucija, neatšaukiama tautos valia ar mokslininkų išvados. Pagrindimo būdu laikomas, pavyzdžiui, aukščiausio autoriteto pareiškimas, kuriam pavaldiniai subordinauja savo moralinius sprendimus ir pateisina pasekmėmis. Tačiau, vengiant autoriteto ir statuso iracionalumo, dažniau remiamasi dominuojančiais ir moksliniais laikomais pasakojimais ar tautine mitologija. Epistemologinis substancializmas yra siejamas su vidinio, loginio ir diskursyvaus pagrindimo siūlomais sprendimais ir jų verifikacija remiantis mokslo tyrinėjimais, dažniausiai klasikiniiais racionalumo idealais. Priešingai, komunikacija, kaip transcendentalinė sąlyga, nurodo ne diskurso verifikaciją ar falsifikaciją, o racionalų ir subalansuotą vertybių, motyvų derinimą, kas gali prieštarauti ir statusui, ir tradicijai, ir diskursyviam nuoseklumui.

Argumentavimo remiantis aukščiausiu statusu ir visuomenės sankloda kritika

Savo ištakose moralė remiasi grupių papročiais: matrenalizmo arba paternalizmo. Ilgainiui Europoje įsigali paternalistinis moralės pagrindimas ir jo metaforika. Pavyzdžiui, Johno Locke kūrinyje „Du traktatai apie valdžią“, pirmojoje knygoje nagrinėja tėvišką valdžią ir monarchiją, kaip paternalizmo politinį variantą (Локк 1988). Iki apšvietos žmogaus moraliniai sprendimai buvo grindžiami veikiau oikumenos idealais: paprasto ūkio, dvaro, rūmų, o ne viešosios erdvės, ne diskusijos principais. Amerikos vergovės ar carinės Rusijos baudžiava buvo aiškinama tėvų ir vaikų santykiais, kurie buvo perkeltami ir kolonizatorių ir kolonizuojamųjų subordinacijai apibūdinti. Alasdairas Ch. MacIntyre apie tradicinę visuomenę rašo: „Kiekvienas individas vykdo jam priskirtą vaidmenį tam tikroje aukščiausiu laipsniu determinuotoje ir aiškiai apibrėžtoje vaidmenų ir statusų sistemoje. Raktiniais jiems buvo giminystė [*kinship*] ir namų ūkis [*household*]. Kadangi tokioje visuomenėje žmogus žino savo vaidmenį šiose struktūrose, vadinasi, jis taip pat žino, kuo yra įsipareigojęs tiems, kas vykdo kitus vaidmenis ar turi kitą statusą, ir kuo jie yra įsipareigoję jam“ (Macintyre 2000: 120).

Giminystės ir namų židinio struktūros buvo modifikuojamos, tobulinamos, įgavo vis sudėtingesnę struktūrinę, semantinę, stiliaus pavidalą, buvo išplėstos iki luominių ir tarpluominių santykių, o vėliau virto valstybinių pareigybių hierarchija. Visais atvejais buvo išskiriamas imperijos, karalystės ar kito valstybinio darinio „tėvas“, autoritetas, patvaldys, kuris atstojė konstituciją ir įgarsindavo Viešpatį. Ilgam

užkonservuoti išplėstiniai „šeiminiai“ santykiai tapo daugelio moralistų iki pat XX amžiaus samprotavimų horizontu, pagrindu. Luominėje ar aiškiai struktūruotoje visuomenėje negalėjo kilti didesnė legitimacijos problema nei moraliniu, nei politiniu požiūriu. Žmogus nei savęs, nei kitų neskyrė nuo jų statusų, kas praktiškai neigė kokią nors jų santykių neapibrėžtumą. Šiandien galime tarti, kad jų moralė buvo legimituota be didesnės kritinės refleksijos dėl santykių ir perėjimų tvarkos, o abejonių kildavo tik bandant suderinti vertybes. Griežta struktūra reguliavo minimalią grupių dinamiką, kuri vyko dėl karų, ligų, gyventojų skaičiaus kismo ar techninės ir gamybinės pažangos. Komunikaciniai veiksmai turėjo įtikinti ir patvirtinti egzistuojančių tvarkų pastovumą ir pataisymų, ištiesinimų būtinybę, t. y. derybos buvo funkcinės egzistuojančios tvarkos požiūriu.

XVIII–XIX a. įspūdingi rūmų, dažniausiai vokiškų, vėliau rusiškų rangų sąvadai (Евреинов 1887) buvo biurokratijos ir valstybės tarnautojų priešaušris. Statusų, rangų hierarchijos rėmėsi priskirtais nekintamais vaidmenimis, kurie ir lėmė santykių praktikas. Maxo Weberio aptariamas biurokratinis aparatas, instrumentinis protas, valdininkų hierarchijos ir karjeros laiptai buvo kuriami kaip nekintanti, visoms šalims ir kultūroms transliuojama sistema. Ji buvo ir kolonizmo diskursų prielaida. Šios tvarkos legitimacijai būdinga aukštinti pagrindo, pamato retoriką, reikalauti demonstruoti teiginių pamatiškumą, o, vadinasi, priklausomybę rangų hierarchijai ir valstybės struktūrai. Negana to, statusas buvo laikomas reikšmingesniu veiksmu nei asmenybė su visa jos egzistencine neapibrėžtimi ir svyravimais. Susieta su statusu teisė tapo prievolių ir privilegijų šaltiniu,

kas galiausiai lėmė žmogaus elgesį visuomenėje, žmonių santykius vienas su kitu. Ilgainiui rango pavaldimumas užleido vietą įgytiems laipsniams, atvėrė kelią nuopelnų kaupimui pagal analogiją kapitalo kaupimui. Tačiau nuopelnai ir teisė legimituoti buvo siejami su vertybių ir idealų šerdimi, su kuriuo nors didžiuoju pasakojimu ir jo skelbimo, nominavimo tvarka. Valstybės raida skatino plėtoti ženklines, elgesio kombinacijas, būdingas rangui, o rangai dalijami į subrangus, šakinius statusus. Galiausiai biurokratinė statusų raida nebegalėjo derėti su tradicija arba tėvyste kaip kilmės šaltiniu ir buvo suderinti su kitu autoritetu: visuomeninės sutarties ir konstitucijos idėja. Vis dėlto ir šios ilgą laiką rėmėsi universalus substancializmo (tautos valia, mokslininkų išvada ...) ir diskursyvaus nuoseklumo principais ir menkino vertybių derinimą. Vietoje to daugiau dėmesio buvo skiriama teisiniams rangų pagrindimui bei gebėjimų aprašui – pretendento pasiekimų kontrolei. Šiuolaikinė biurokratija, valstybės tarnautojų sistema, meritokratiniai idealai – tai vis rangų visuomenės modifikacijos, kai postai skirstomi ir karjeros laiptai apibrėžiami gebėjimų ir nuopelnų požiūriu. Tokiose visuomenėse žmogus yra charakterizuojamas pagal tai, ar atitinka „antroposocialinį [антропосоциентального]“ (Лапин 2000: 33) tipą, jo vaidmenis tradicinėje valstybėje.

Vis dėlto kolonializmo pabaiga, rasių lygybė, feministinis sąjūdis, religijų ir ideologijų konkurencija, karų ir *gulagų* pamokos paskatino abejoti moraline legitimacija, kuri yra grindžiama pamatinio pasakojimo ir rangų derme. Galiausiai valstybinių, visuomeninių, politinių statusų pasiekiamumas tapo politinių ir socialinių derybų objektu ir todėl pačios derybos turėjo būti įvertintos, pagal savo atitiktį legitimacijos procedūrai.

Juk derybos ir susijusi diplomatija kyla ne iš bendro diskurso ir subordinacijos, o dėl jų atmetimo, dėl nesutarimo. Politinė konkurencija ir susijusi komunikacija pati pretenduoja tapti transcendentaline legitimacijos sąlyga, priešinga toms, kurias įvardijo Kantas ar išplėtojo Johnas Rawlsas. Statuso schemų ir raidos trajektorijų kismas numano, kad bus diskutuojamas ne tik moralinio teiginio turinys ir jo priskyrimas asmenų grupei, bet ir pats diskursas, jo kilmė ir funkcijos bei susijusi valstybės santvarka. Visuomenės sluoksnių, klasių dinamizmas subrandino grupių moralinį kūrybingumą nepriklausomai nuo jų statuso ir viešpataujančių ideologijų. Tai paskatino egzistencines asmens dramas, naujas solidarumo formas ir derybų poreikį.

Sąmonės valdymo metodų (*methods of conditioning*), propagandos ir etikos ryšys buvo sunkiai įsivaizduojamas tradicinėje bendruomenėje, kur institucinis prievartinis įtikinėjimas buvo nereikalingas: kiekvienas luomas gyveno savo tradicija. Priešingai, augant susvetimėjimui, griūvant tradicinei luominei santvarkai, plečiantis gamybai ir kapitalizmui, didėjant darbo žmonių masių judėjimui, gimstant naujų interesų kūrybinėms grupėms, buvo atrastos manipuliacijos, indoktrinacijos priemonės. Statusus ėmė keisti socialinė inžinerija ir su ja susijusios politinės kontrolės sistemos, kur vieną centrinių vietų užėmė propaganda. Atitinkamai išsiplėtė prievartinio institucinio įtikinėjimo ir etikos, moralės ryšiai, kurių šaltinis nebebuvo nei tradicija, nei šventumas, o kuri nors nauja ideologija. Jos atsiradimą lydėjo tokia pat nuvainikavimo, demaskavimo, ideologijos kritikos praktika. Propagandos demaskavimas dar labiau paskatino atverti derybas dėl legitimacijos procedūrų ir kritikuoti esencialistinius, pamatiškumą aukštinančius diskursus.

Legitimacija tarp modernizacijos poreikio ir egzistencinių laisvių raidos

Apie legitimacijos svarbą visuomenės modernizacijai kalbėjo Weberis. Kūrinyje „Politika kaip pašaukimas ir profesija“ jis pastebėjo, kaip kinta įteisinimo procedūra vykstant socialinei ir ekonominei, administracinei modernizacijai, kai tradicinę bendruomenę, jos religinius ir kolektyvinius idealus, klanų ir kraujo ryšį įveikia kuri nors industrializaciją ginantis tikėjimas ar ideologija. Ideologija ir kapitalas, juos atitinkantis instrumentinis protas pakeičia tradicijos gražinimo naratyvą kvietimu modernizuoti visuomenę, aukso amžių – ateities aušra. Susitarti ir vykdyti modernizaciją, skatinti pažangą tapo naująja įteisinimo politika, kuri atkakliai rungėsi su tradicinėmis legitimacijos praktikomis. Vis dėlto jis yra nuoseklus epistemologinis substancialistas: vieno tipo racionalumo ir susijusio diskurso bei galios aukštintojas. Weberis teigia, kad politika plačiąja prasme yra „visos savarakiško vadovavimo veiklos“ (Bečep 1990: 644), o siaurąja prasme ji yra „vadovavimas politinei sąjungai, t. y. mūsų laikais – valstybei“ (*ibid.*: 645). Šis politikos apibrėžimas yra panašus į administravimo, vadovavimo arba vadybos apibūdinimą. Jis svarbiausius valstybei ir modernizacijai dalykus laiko pamatiniais ir dėl jų nesiderama. Panašiai apie kapitalo raidą samprotavo ir Karlas Marxas. Štai kodėl, jo nuomone, prievarta yra moralinės tvarkos legitimacijos šaltinis ir ja, prievarta, šiuolaikinis kapitalizmas ir moralė remiasi. Tačiau ne tik prievarta, bet ir tikėjimas arba interiorizuota tvarka, pavyzdžiui, protestantiška moralė, gali būti modernizacijos šaltinis. Prielaida legitimacijai veikti yra numatomos, sisteminės tvarkos (*Ordnungen*) ir konkrečios

situacijos racionalus sąlytis. Tikėjimas ir struktūrinė prievarta yra pagrindinės galios formos, kurios ir pačios turi būti pateisintos filosofų ir teologų, o vėliau jau legitimuoja empirines moralines praktikas, pavyzdžiui, darbo kaip šventumo išaukštinimą. Tokios santvarkos valdžios turėtojai neretai ignoroja derybas ir taiko kitas įteisinimo taktikas: kuria didžiuosius pasakojimus apie ateitį ir subordinuoja vertybinius diskursus, neleidžia visuomenei diskutuoti alternatyvų, remiasi propaganda. Komunikacijos, alternatyvų ir derybų stoka yra argumentuojama spendimų racionalumu: aiškiais, valdžios požiūriu, vertybėmis, nuosekliais pasakojimais, statistiniais duomenimis grįstais sprendimais, t. y. visu klasikinių racionalumo idealų kompleksu. Vis dėlto, skirtingai nei tradicinė legitimacija, ideologijos sukuria prielaidas modernizacijai ir remiasi ne tik luomų ir rangų genealogija, bet ir biurokratinio racionalaus proto skirtumais lyginant su luominiu mąstymu.

Weberiu legitimacijos problema svarbi tiek, kiek ji susijusi su valstybinės prievartos įteisinimu ir institucionalizacija: policijos, teismų, skolų išieškojimo, kariuomenės ir kitų tarnybų pavidalu. Jis, gindamas modernizacijos idėją, kritiškai diskutuoja kitus tris legitimacijos šaltinius: papročių autoritetą arba „amžiną vakarykštį“, Aukščiausiojo dovaną arba charizmą bei tikėjimą teisiniais potvarkiais (*Satzung*) ir juos atitinkančia dalykine kompetencija (Бергер 1990: 646–647). Pirmą atvejį mes siesime su tradicija, antrą – su šventumu, trečią – su rangų suponuojamų normų vykdymu. Visiems jis priešina gamybos ir kapitalizmo ideologiją ir biurokratiją, tarnaujančią modernizacijai. Vėberiška analizė neprarado savo aktualumo, turint omenyje, kad kai kurios jo kritikuojamos įteisinimo formos, pavyzdžiui,

remiantis mito šventumu ar charizminiu lyderio teiginiu, ir šiandien daugeliui žmonių yra „pamatiškumo“ srovė, gaivinanti jų įsitikinimus. Įvairios diskusijos dėl amžinių dieviškų ar istorinių tiesų, leidžiančių atimti, atskirti ar prijungti kitų šalių teritorijas, tęsiasi iki šiandien. Weberis, nors ir atskiria tradiciją, šventumą ir biurokratiją, vis dėlto nėra linkęs plačiai diskutuoti klasikinių racionalumo idealų, o savo dėmesį sutelkia į „pasaulio paveikslą“ (*Weltbild*) ir susijusių racionalizacijų analizę, daugiausiai dėmesio skirdamas religinės pasaulėžiūros transformacijoms. Daug nediskutuodami kitų Weberio idėjų ir remdamiesi Habermaso samprotavimais apie modernybės filosofinius diskursus (Habermas 2002) teigsime, kad tokie samprotavimai yra būdingi legitimacijai modernizacijos tikslais ir jau abejojant klasikiniiais racionalumo idealais. Vėberiško tipo samprotavimai paaiškina ir nacistinio, ir sovietinio tapsmo kelią, tačiau toli nuo to, kad pateisintų laisvą asmenybės pasirinkimą.

Priešingai, Hannah Arendt, patyrusi visą Antrojo pasaulinio karo, pabėgėlių, koncentracijos stovyklų, holokausto siaubą, savo dėmesį sutelkia ne į modernizacijos paaiškinimą, o į vienišo ir bejėgio asmens apsisprendimo įteisinimą. Po plačių tyrinėjimų, skirtų totalitarizmo ištakoms (Arendt 2001), ji kritikavo ne tik tradicijos ir autoriteto, šventumo ir charizmos legitimaciją, bet ir modernizacijų ideologijas bei jų galią, prievartą, propagandą, kaip pateisinimo priemones. Ji pabrėžia, kad tradicijos ir susijusio autoriteto mirtis anaipol nereiškia ideologijos nykimo, net jei savo „šaknis“ prarandantiems asmenims atrodo, kad nyksta „pasaulio pagrindas“. Pridursime, sovietinės kolektyvizacijos laikotarpis ir buvo tas modernizacijos veiksmas, kai

prarandantiems savo „šaknis“ valstiečiams atrodė, kad nebėra jokio gyvenimo pagrindo, tačiau jų bepamatiškumas greitai buvo „pagrįstas“ valstybės ir partijų prižiūrimais pasakojimais, nauja konstitucija ir kitokios moralės apologija. Apie modernizacijos šoką patiriančius žmones ji rašė: „Prarasti autoritetą tolygu prarasti pasaulio pagrindą; jį praradus, pasaulis iš tikrųjų pradėjo svyruoti, vis greičiau keistis ir transformuotis iš vieno pavidalo į kitą, tarsi mes gyventume ir grumtumės su protėjišku universumu, kur bet kas kiekvieną akimirką gali tapti beveik bet kuo. Tačiau pasaulio pastovumo ir patikimumo prarastis – kuri politiniu požiūriu tapati autoriteto prarasčiai – nesukelia (bent jau neišvengiamai) žmogaus sugebėjimo statyti ir puoselėti pasaulį prarasties – tokį pasaulį, kuris gali mus pergyventi ir pasilikti tąja vieta, kuri tinka gyventi ateinantiems po mūsų“ (Arendt 1995: 109). Arendt ne atmeta modernizaciją, sekdamą nostalginiu sentimentalizmu, o, priešingai, bando į ją pažūrėti egzistencinio iššūkio akimis: kelio į dvaro namus nebėra ir būtina apgyvendinti naują pasaulį savo laisve ir kūryba – vadinasi, kitaip apklausti ir kritikuoti moralinę legitimaciją, nei tai buvo daroma iki tol. Tradicijos, modernizacijos ir laisvės konkurencija apibrėžia poreikį kitokio racionalumo, kuris nebūtų nei kupinas praeities šventumo, nei modernizacijos banalumo.

Arendt politiškumo buvimo prielaida laiko bendrą ir viešą laisvės sumanumą ir patyrimą: „Politikos *raison d'être*¹ yra laisvė, o jos patyrimo laukas yra veiksmas“ (Arendt 1995: 165). Vis dėlto jos samprotavimų suvokimą kartais apsunkena jos prisirišimas prie savitai aiškinamos „politijos“ idealo, kurį ji plėtoja, remdamasi Antikos

¹ *Raison d'être* – buvimo, egzistavimo prielaida arba priežastis.

filosofijos studijomis. Arendt kalba apie viešą laisvės patyrimą kartu veikiant, būdingą laisviems (priklausantiems *σχολή* – bendro laisvalaikio sferai) nuo vergovės ar ūkio, amatininkystės darbų žmonėms, kurie buvo atviri šlovės, garbingumo ir kitų vertybių supratimui, kas buvo įgyjama dievų, *παιδεία* (meditacinio lavinimosi) ar lenktynių, karo būdu. Viešą arba suišorintą laisvės patirtį, būdingą Graikijos polių gyventojams, ji istoriškai ir dialektiškai priešina vidinei laisvės patirčiai, tai internalizacijai, kuri laipsniškai įvyksta Epikteto ir ypač Pauliaus ir Augustino kūriniuose bei vėlesnėje krikščioniškoje filosofijoje. Ir viešumos atveju, ir kalbant apie vidinį sielos įvykį Arendt laisvę suvokia kaip visuomeninės, politinės kilmės įvykį, kuris yra susijęs su indeterminizmu, su valios ir praktinio proto veiksmais. Laisvė, Arendt požiūriu, yra „veiksmo principas“ (*ibid.*: 172), kuriuo remiasi praktinis protas. Veiksmo principas sako, kad kas nors yra tik tol, kol trunka veiksmas: laisvė yra tiek, kiek mes drąsiai darome tai, ko negali būti. Sekdamą Kantu, ji argumentuoja, kad laisvė yra „spontaniškas priežastingumas“. Kantas *Grynojo proto kritikoje* aptardamas trečią antinomiją dėl priežastingumo ir laisvės prieštaravimų kalba apie „laisvą priežastingumą“ (*Kausalität durch Freiheit*) (Kant 1998: 428), kas vėliau Fichte's, Hegelio ir kitų kūriniuose jau aiškinama kaip spontaniškas priežastingumas (*spontane Kausalität*). Kantas spontaniškumą laiko būtina vaizduotės (apercepcijos) ir mąstymo savybe, todėl nuosekliai saviveiksmiškumo savybę priskiria ir praktiniam protui, nors tai ir prieštarauja gamtos nuoseklumo suvokimui. Mes spontanišką priežastingumą siesime su poelgiu, kurio metu prasminis, vertybinis pasaulis įvyksta. Poelgio sąvoka yra jausta į pasaulio įvykį, o laisvas priežastingumas,

be kurio negalima nei vaizduotė, nei mąstymas, yra poelgio prielaida. Tačiau, skirtingai nei iracionalus valios spontaniškumas, mes poelgio laisvę siesime su vertybėmis ir idealais. Žmogaus moraliniai ir meniniai (sprendimo galios) bei atitinkamai politiniai sprendimai yra prieštaringi: priklauso ir nepriklauso priešasčių grandinei, o laisvo poelgio pasekmės gali būti ribotos. Nors Kantas ir abejoja savo paties atradimu ir jį laiko veikiau proto keblumu, Arendt išplėtoja spontaniško, laisvo priešastingumo idėją, ją priskirdama politiniam komunikaciniam abipusių išipareigojimų veiksmui, kuris yra veikiau ribotas nei globalus ar apokaliptinis. Valios, vaizduotės, mąstymo spontaniškumas ir prieštaravimas priešastinėms grandinėms charakterizuoja estetiką, etiką, politiką. Būtent todėl yra reikšminga narsa ir sumanumas. Arendt politiką sieja su narsia (N. Machiavelli *Virtù*) arba meniška, virtuoziška, veikla, dėl kurios pasirodo laisvei reikšmingi dalykai, orumas, šlovė, narsa, išmintis ... Ji rašo: „Tad jei politiką mes suprantame polio prasme, jos tikslas ir *raison d'être* būtų įsteigti ir palaikyti erdvę, kurioje gali reikštis laisvė kaip virtuoziskumas“ (*ibid.*: 174). Mes priduriame, kad vertybių, interesų, svajonių ir trumpalaikių siekių sumanus, virtuoziskas atstovavimas leidžia skleisti įvairiausioms socialinėms, genderinėms, religinėms laisvėms, tačiau anaipol nepadedą suvokti institucinio, biurokratinio reglamento, valstybės mašinos ir susijusių legitimacijos praktikų.

Šiuolaikinė filosofija kalba apie daugelį racionalumo formų, taip pat ir apie neklasikinius racionalumo tipus, bei apie kultūrinę-istorinę arba inovacinę-kūrybinę praktikas, kaip apie skirtingas derinimo ar naujumo tvarkas, strategijas ir taktikas, vizijas ir misijas. Habermasas sako: „Diskusija apie tikėjimo ir legitimacijos santykį išiplieskė

dėl Weberio aiškinimo, kas yra tikėjimas legalumu [*Legalitätsglaubens*]; ši diskusija taip pat atveria veiklos normų ir apskritai vertinimo pagrindimo galimybę – tačiau šios problemos negalima išspręsti sociologinėmis priemonėmis“ (Habermas 1973: 139). Habermas yra dėmesingas Weberio modernizacijos ir legitimacijos idėjoms kapitalizmo laikotarpiu ir savo koncepciją iš dalies kritiškai sieja su vėberiška. Jis nurodo, kad vėberiška prievartos koncepcija turėjo atitikti dvi sąlygas: a) visuomenė normatyvinę tvarką (*die normative Ordnung*) turi priimti pozityviai ir b) teisinių procedūrų dalyviai turi tikėti jų legalumu (*ibid.*, 134). Tačiau jis mano, kad šių dviejų šaltinių nepakanka, nes turi būti dar laisvės principas ir pasitikėjimas legitimacijos procedūrų apklausa, t. y. filosofine ir politine kritika. Mūsų požiūriu, Habermasas bent iš dalies susieja Weberio legitimacijos principus su į Arendt (jos jis nediskutuoja) samprotavimus panašia politinės laisvės filosofija.

Habermasas, sekdamas Karlu-Otto Apeliu ir jį kritikuodamas, modifikuoja jo neokantinę transcendentalinę pragmatiką, atsisakydamas „galutinio pagrindimo“ (*Letztbegründung*) (Habermas 1983: 88) ir aptardamas pakankamo pagrindimo galimybę bei komunikacines racionalumo ir universalizacijos sąlygas. Transcendentalinės komunikacinio racionalumo sąlygos gali būti tiriamos, kaip universalios, t. y. tiesiogiai nepriklausančios nuo istorijos ir vietos, arba kaip pragmatinės ir galbūt universalizuotos, t. y. priklausančios nuo grupių istorinių, laiko ir vietos, gamybinių ir kitokių praktikų. Terminas „transcendentalinis“ nurodo, kad kalbame ne apie empirinius atvejus, o apie suvokimo sąlygas (iš dalies – *a priori*), pavyzdžiui, praktinio poelgio suvokimo sąlygas. Todėl priimta Apelio argumentus laikyti universaliais ir

stipriaisiais, o Habermaso – pragmatiniais, empiriškai orientuotais, atsižvelgiančiais į „silpnų transcendentalinių argumentų“ (*schwache transzendente Argumente*) sąsajas su „relevantinėmis praktikomis“ (*ibid.*, 41). „Silpnosios“ transcendentalinės pragmatikos nuostata atveria galimybę daugiau dėmesio skirti suvokimo arba legitimacijos sąlygų santykiui su derybomis, grupių dinamika, daugialypumais. Transcendentalumo reikšmė išryškėja iš Habermaso kritikos, skirtos imperatyviniam sutarimo modeliui, kuris rodo, kad dviejų skirtingų nuostatų, susijusių su skirtingomis empirinėmis aplinkybėmis, susitarimas yra pakankamas bendros normos įteisinimas. Šis tarimasis ir susitarimas remiasi transcendentaline sąlyga, kad komunikacija yra pakankamas legitimacijos būdas, ir atveria būtinybę kitų laikinai pagrįstų susitarimų galimybę.

Habermasas nagrinėja transcendentalines-pragmatines tokių susitarimų sąlygas ir remiasi intersubjektyvumu ir bendru diskursyvumu. Bendro diskurso galia (suprantamumas, įtikinamumas, autoritetinumas, sąsajos su valdžia), komunikacinis veiksmas ar dar plačiau – moralinis poelgis įteisina normas ir teisinius susitarimus. Habermaso argumentaciją dėl transcendentalinių moralinio sprendimo sąlygų ir valią nagrinėja universalizuojamų interesų arba „bendrų komunikacinių poreikių“ (*die kommunikativ geteilt werden*) (Habermas 1973: 149) požiūriu: kiek šios sąlygos ir praktika gali būti perkeliama kitiems empiriniams atvejams ir ar tai galima vėl pagrįsti. Tiesa, valios temos jis plačiau nenagrinėja ir lieka neaišku, ar jis turi omenyje scholastinį *apetitus rationalis* – racionalų troškimą, ar kurią nors šiuolaikinę geismo interpretaciją, ar suvokia metaforiškai, kaip antai grupės, tautos valią, t. y. sprendimą. Taigi,

diskursas ir yra tas intersubjektyvumas, ta bendra šnekejimo ir kalbos plotmė, kuri ir suteikia galimybę susitarti dėl atvejo ir interesų. O universalioji norma laikomas ne susitarimas, o pati komunikacijos, t. y. tarimosi, praktika. Mes kritiškai (bet ne negatyviai) aptarsime šią universalizuojančią nuostatą, apibrėždami ją laikiškumu, t. y. ne tik diskurso, o pasaulio įvykio požiūriu. Kad ir kiek diskursas, kalbinė plotmė būtų turininga ir racionali, pasaulio įvykio asambliažiškumas visados yra perteklinis, o mąstymo intertekstualumas ir atitinkama vaizduotė konfliktuoja su diskursyviu normiškumu. Todėl bet koks susitarimas, net ir turintis universalios normos požymių, yra prieštaringas ir dėl egzistencinių grupių ir individų siekinių, ir dėl pačių institucijų menko savo tikslų argumentavimo, o transcendentalinė sąlyga gali pagrįsti dialogiškumą, laikinumą, pakankamumą.

Komunikacinio veiksmo ir moralinio poelgio legitimacija

Šiuolaikinis moralumas yra daugialypė, sudėtinga struktūrinė, dinamiška organizacija ir įvykis, poelgis vienu metu (forma ir energija). Jis yra diskursas ir pasaulio įvykis, pasirodantis vertybių ar idealų aktualizacijos, paliepiamų, abipusio įsipaigojimo ar konflikto metu. Komunikacija ne tik aprėpia įvairias psichines, socialines, kultūrinės, ekonomines, galios problemas, bet ir pati priklauso pasaulio įvykiui. Todėl bendravimas turi daugiamatę struktūrą ir ontologiją, ne tik intersubjektyvią ar intertekstinę, bet ir komplikotą pasaulio. Tradiciniai komunikacijos mokslai plačiai nagrinėja santykius: asmeninius, politinius, mainų, ritualinius, tačiau tam tikrų diskursų, naratyvų horizonte. O šiuolaikinė filosofija pabrėžia ir to, kas yra anapus komunikacijos: etinio pasirinkimo, moralinio apsispre-

dimo, t. y. poelgio, reikšmę. Komunikacija kalba apie reikšmes ir vaizdus, o poelgis atveria Kito veidą ir pavergimo ar aukojimo problematiką. Kalbame apie moralinę reikšmę turinčius poelgius, kurie peržengia vieno ar kelių diskursų ribas ir negali būti to paties diskurso tęsiniai. Bendravimas, kurio metu sutinkami Kito veidai ar sprendžiamos tarpkultūrinės, tarpcivilizacinės problemos, yra prieštaringas: vienu metu siekia ir universalumo ir unikalumo, bendrumo ir konkretumo. Be to, ir pati komunikacija nėra totalus universalus veiksmas: jis yra siauresnis nei moralinis poelgis, kylantis iš pasaulio įvykio ir jį sukuriantis, ir gali tik siekti būti „galimai universalus“. Pavyzdžiui, Habermasas komunikacijai priešina „konkurenciją dėl deficitinių gėrybių“ (*ibid.*: 187), kuri yra motyvuoto poelgio, bet dažnai ne komunikacijos požymis.

Otinis komunikacijos daugialypumas pasireiškia tuo, kad negalima moralumo subordinuoti vienam pagrindui, pavyzdžiui, socialiniams reiškiniams ar subjektyviai motyvacijai. Abi šios moralinio pagrindimo galimybės lieka nedėmesingos įvykio ir grupių sąmoningumo sąsajoms ir iš jų kylantiems susitarimams, net jeigu jie prieštarauja įstatymams ir institucijų tikslams. Taip gana dažnai atsitinka šiuolaikiniuose hibridiniuose, daugiašaliuose politiniuose konfliktuose, kurie kyla iš abstrakčių skirtumų hiperbolizavimo ir nukreipimo vienas prieš kitą: kultūrinių, kartų, klasinių, socialinių, religinių. Tačiau grupės kartais laikinai įveikia konfliktus, nes remiasi kitokiomis bendravimo prielaidomis: asmeninėmis pažintimis, bendrais draugais, laikiniais bendrais interesais. Grupės konfliktų metu sukuria būtiną, laikiną racionalų susitarimo kontekstą. Tuo remiasi šiuolaikinės konfliktų studijos ir įvairios konfliktų tarpininkavimo strategijos, kurios

siekia apeiti abstrakčius prieštaravimus ir universalizuojamus kaltinimus. Konfliktų mediacija ir laikini grupių susitarimai yra prielaida pradėti moralinės legitimacijos procedūrą: kurti bendresnes ir ilgesnį laiką veikiančias moralines ir politines normas. Laikinos, tik pakankamomis laikomos legitimacijos procedūros remiasi ir laisvo priešastingumo idėja, ir derybomis dėl viena kitai prieštaraujančių vertybių suderinimo bei atsižvelgia į konkurencijos ir konflikto mastą, kaip pasaulio įvykio reikšmę.

Nors kalbėdami apie legitimaciją bendriausiu žvilgsniu, sutinkame su Habermasu („viešpataujančią tvarką ir pagrindines normas galime suvokti kaip funkcijos „suteikti prasmę“ specializaciją“ (*ibid.*: 194–195), vis dėlto pati legitimacija peržengia siekį būti racionalia, suprasta ir virsti norma kitiems panašioms atvejams. Išmokti konfliktų mediacijos ir derybų sprendimai, kompromisų figūros nors ir skatina kurią nors konflikto pusę manyti, kad susitarimas atitinka jų diskursą, vis dėlto civilizacinio ar socialinio struktūrinio konflikto atveju kiekviena iš šalių lieka su savo pasakojimu ir šneka, o bendrybę suteikia ne diskursas, o pasaulis, jo įvykis, kuris ir yra laikina daugialypumų vienovė.

Habermasas seka idealais: stabilios visuomenės priešinamos chaosui, racionalios būtinybės priešinamos „kontingentiškumui“ (tam, kas nebūtina, atsitiktina). Jo racionalumo idealas yra susietas su pasaulio paveikslu (*Weltbild*), o ne su jo pasaulio įvykiu (*Weltereignis*, kuo mes remiamės). Pasaulio paveikslas yra paaiškinamas kokiu nors racionalumo tipu ir praktikomis: religijomis, ideologijomis, autoritetingais ar racionaliais diskursais, institucinėmis struktūromis, visu tuo, kas veikia iki didesnio konflikto. Habermaso samprotavimai vengia temų: aštrios konkurencijos, pa-

saulio susidūrimų, nihilizmo ir kūrybinių trūkių (*creative disruptions*), kaip to, kas griaua sutarimą dėl normų ar dėl modernizacijos. Neabejotinai jo pastangos remti demokratinį plėtros procesą yra turiningos ir reikšmingos, tačiau pasauliui ne mažiau svarbus dalykas yra svarstyti destruktijas, plyšimus, konkurenciją, prieštaravimus, lenktynes...

Legitimacijos veiksmas remiasi trimis skirtingais sprendimais: instituciniu, spontanišku ir susitarimo, t. y. aprobaciniu.

Pirma, legitimacija sprendžia, ar moralinis veiksmas atitinka taisyklių (normų) ir vertybių visumą, kurią *įvairios institucionalizuotos socialinės struktūros*, pavyzdžiui, šeima, švietimo įstaigos, bažnyčios, valstybė siūlo individams. Bendros moralinės taisyklės atžvilgiu kiekviena išusių vykdo subordinaciją (paklusimą) ar derinimą (išlygas, nukrypimus). Kalbame apie specifines „etines doktrinas“ (pagal analogiją su „teisine doktrina“), t. y. apie daugiau ar mažiau pagrįstas ir formaliai organizuotas moralines normines tvarkas. Pagrindiniai tokio moralinio egzistavimo būdai yra: organizuota apibrėžtis ir viešumas. Atitinkamai naudojantis „etine doktrina“ tinkamiausia yra racionali legitimacija: ir klasikinė, ir neklasikinė. Šio požiūrio silpnybė yra neaiškumas, ką galima laikyti racionalumu šiuolaikiniuose humanitariniuose socialiniuose santykiuose ir ar galima vienintelė tokio „racionalumo“ epistemologija. Pagaliau subordinacijos, paklusimo reikalavimas pažeidžia skirtingųusių asmenų interesus ir radikaliai griaua jų pasaulėžiūrą.

Antra, moraliniai imperatyvai ir vertybės gali egzistuoti ir *neinstitutionalizuotu*, t. y. *savaiminiu būdu* kaip laisvas spendimas, spontaniškas priežastingumas, pavyzdžiui, moralinis poelgis ir pasaulio įvykis.

Savaiminė moralinė raiška priklauso nuo vaizduotės ir mąstymo, daugelio skirtingų interesų susidūrimo, nuo nekomunikacinių (ekonominių, ligos, karo) atvejų... Laisva vertybių raiška ir jų sukeliama konfliktai remiasi ne tik bendru diskursu, bet dažnai skirtumais ir yra sprendžiami konflikto mediacijos, derybų būdu, o tokie sprendimai turi laikiną pobūdį. Pati nuostata – mąstyti moralinės normos legitimaciją komunikacijos ir derybų būdu – yra transcendentalinė supratimo ir sprendimo sąlyga. Nerašyti ir neinstitutionalizuoti naujieji santykiai ir juos įteisinanti moralė socialinių normų, kurios laužo senesnę pasaulį (feministinės reformos laužo patriarchalines nuostatas), dažniausiai užgimsta protesto bangų ir aštrių susidūrimų metu. Tokiais atvejais galime kalbėti: a) apie aukštą neapibrėžties laipsnį dėl egzistuojančių skirtybių; b) didelę „užkulisių“ (nei privatu, nei vieša) įtaką formuojant derybų lauką; c) neskaidrią ir dinamišką, kupiną dviprasmybių viešumą; d) komunikacinį derybų procesą ir normų laikinumą.

Trečia, *decizionistinė arba aprobacinė legitimacija taikoma siejant institucionalizuotus ir neinstitutionalizuotus sprendimus*. Kalbame apie situaciją, kai legitimacijos galią turinti institucija sveikina ir pripažįsta laikiną susitarimą, sanklodą. Pavyzdžiui, tai ne kartą atsitiko, kai krikščioniškos bažnyčios sveikindavo kai kurias vietinių kolonijų gyventojų dorines sanklodus. Tas pats šiuo metu vyksta, kai trečios šalys pripažįsta tokius teisinius dokumentus, pavyzdžiui, daugpatystę, kuri jų šalyse yra draudžiama. Stichinė, sėkminga praktika besiremianti aprobacinė legitimacija nekyla iš bendro pagrindo ar diskurso. Ji taip pat yra derybų, kurios remiasi daugialypumų santarve, laikinas rezultatas, didžiosioms institucijoms tikintis ir konkuruojant dėl

kurios nors etinės doktrinos dominavimo. Tokie aprobaciniai susitarimai galimi paribiuose, pavyzdžiui, tarp krikščioniškų ir islamo bažnyčių ar tarp skirtingų politinių santvarkų, pavyzdžiui, tarp JAV ir Šiaurės Korėjos.

Kiekviena daugialypumų pusė remiasi savitais idealiais racionalumo tipais ir jų empiriniais pavyzdžiais. Visi jie yra kognityvinės konstrukcijos ir atitinka tam tikrą loginę samprotavimų seką, remiasi apibrėžtomis vertybėmis ir jų pasekmėmis. Žmonės vadovaujasi idealiais tipais ar, siauriau, modeliais, kai racionaliai apibrėžia savo veiklos tikslus ar dėl jų sprendžia. Idealūs modeliai lemia veiksmus ir komunikaciją kaip visuomenės keliami tikslai ir kaip elgesio formos. Tokiu būdu legitimuojami idealūs modeliai suteikia apibrėžtį tai energijai, kurią Cornelius Castoriadis ir juo sekantis Habermas sieja su *Praxis* idėja (Habermas 2002: 367). Castoriadis teigė, kad moralinės vaizduotės stichiškumas, iš jos kylantis kūrybiškumas ir konstruktyvizmas visą laiką veikia konkrečią laiką ir vietos tradiciją ir kuria ne subordinacijos, o atsakingo poelgio situaciją. *Praxis* idėja nurodo esant valingą, bendraujančią apsisprendimą ir poelgį: politinį ar kultūrinį. „Chaos“ ir iš jo kylančio *praxis* raiška yra dionisiška: griauanti, redukuojanti į „gamtą“, bet ir skatinanti naujo gimimą, steigimą, kūrimą. Habermas taip pat remiasi ir Niklaso Luhmanno sisteminių ir kompleksinių institucinių sąveikų teorija. Ji nėra gamtamokslinė, nepaklūsta jokiai „sinergetikai“ ir yra atvira kompleksškumo didinimui. Neabejotina, ši teorija yra palanki Habermaso silpnajai transcendentalinei pragmatikai. Mes tik pridusime, kad norime sieti kompleksškumo teoriją su politinės arenos, derybų, kompromisų koncepcijomis, kurias iš dalies aptaria minėti autoriai. Habermas sutinka su Luhmanno teiginiu,

kad institucinių sąveikų ir pokyčių gausa kuria neapibrėžtumą ir ardo jau aprašytas normas. Kitaip tariant ne tik mūsų pokalbis nurodo į pasaulio įvykius ir normas, bet ir institucinių sąveikų įvairovė yra pakankamai kompleksiška ir atveria konfliktines, energetines arenas. Galiausiai šis susipriešinimas ir pareikalauja moralinės bei teisinės legitimacijos.

Nagrinėjant moralumą kaip socialinį reiškinių, kyla klausimai, susiję ne tik su vidine grupės konstitucija, bet ir su išorine grupių dinamika. Kadangi ribos tarp gyvenimo būdų, luomų, kultūrų ir civilizacijų, visuomenės sluoksnių yra beveik išnykusios, permatomos, o elitų kaita yra gana dažna (lyginant su tradicine visuomene), todėl iššūkis komunikacinei, derybinei moralinei legitimacijai didėja. Vienas iš reikalavimų – tinkamos konfliktų mediacijos ir derybinės kompetencijos bei kitokių nei universalios substancialistinės moralės argumentų turėjimas. Komunikacijos, derybų, grupių konkurencijos ir naujų moralės principų derinimai pasaulį keičia greičiau ir intensyviau nei XX amžiaus karai ir revoliucijos. Tai rodo genderinių, neįgalumo, religinių, multikultūralizmo, darbo jėgos migracijos, spontaniškų tarptautinių interesų arba vertybių grupių radimasis, jų aktyvi veikla ir raida. Todėl šiandien svarbus ne tik galutinis moralinis sprendimas (pavyzdžiui, karo nusikaltėlių laikymas karo belaisviais ir jų iškeitimas į savus belaisvius), bet ir kritinė metodologijos ir legitimacijos diskusija. Kaip pastebi Habermas: „[...] legitimacijos krizės [*Legitimationskrise*] pagrindas yra motyvacijos krizė [*Motivationskrise*], t. y. neatitikimas tarp, viena vertus, motyvų, kuriuos pareiškia valstybė, švietimo ir užimtumo sistemos, o, kita vertus, motyvų, kuriuos pateikia sociokultūrinė sistema“ (Habermas 1973: 105). Racionalios moty-

vacijos krizė yra susijusi su epistemologiniu substancializmu – sekimu pamatinėmis teorijomis, vertybių kompleksu ir susieta motyvacija, vertybių ir elgesio nuosekliu taikymu ir tikrinimu. Sociokultūrinės sistemos arba sanklodos (pagal analogiją Marxo gamybinėms jėgoms, superstruktūrai), jas patvirtinantys moksliniai diskursai ir jų loginės argumentacijos (ideologijos) neretai prieštarauja šiuolaikiniams naujiems socialiniams, kūrybiniais santykiams ir naujoms vertybėms bei galimiems modernizacijos projektams, kurie remiasi tarpkultūriškumu, tarpdiscipliniškumu, išverčiamumu, transformacijomis.

Žmogus, gimdamas apibrėžtoje sociokultūrinėje situacijoje, atranda: a) papročių ir susijusių moralinių praktikų struktūras ir atvejus: *sanklodos* (klostės, Deleuze'o prasme); b) daugiau ar mažiau išplėtotus teorinius samprotavimus apie tai, kokie iš papročių yra moraliai teigiami ir kas draudžiama; c) konkrečią konflikto ir diskursų nesuderinamumo situaciją, kurią jis turi spręsti; d) ribotą savo ir grupės kompetenciją komunikacijos ir derybų būdu susitarti dėl laikino sprendimo ir moralinių normų apibrėžimo. Socialinės-kultūrinės tikrovės įvykis yra laikiškas pasaulio asambliažas ar laikinis konglomeratas, dėl kurio ir kartu su kuriuo egzistuoja ne tik dabarties reiškiniai, bet ir reiškiasi praeities tradicijos, institucinė dabarties tvarka ir diskursai, neinstitutionalizuotų grupių ir asmenų saviveikla. Gyvenimo ir socializacijos, auklėjimo ir paprotinių praktikų metu žmogus plėtoja savo požiūrį į minėtus reiškinius ir tai formuoja jo komunikacinę-moralinę motyvaciją, kuri skiriasi ir nuo struktūros nulemtos, ir nuo tradicijų paveiktos. Atsižvelgiant į daugelį nevienareikšmių interpretacinių įtakų, moralinė motyvacija yra apsisprendimas dėl būdo, kuriuo „reikia elgtis“ (t. y. dėl priva-

lomo / leidžiamo / draudžiamo veiksmo). Poelgiu žmogus išskleidžia savo nuostatą: apsisprendžia paklusti, priešintis ar derėtis dėl moralinių tvarkų ir taip kurti save ir santykius su aplinkiniais. Tokiu būdu asmuo suvokia ne tik tai, kad jis paklūsta ar priešinasi a) egzistuojančioms moraliai reikšmingoms tvarkoms ar konkretiems principams ir paliepiamams; b) esamiems draudimams ir apribojimams; c) ne tik tai, kad apmąsto ir plėtoja savo moralinę vaizduotę; d) bet ir tai, kad bendrauja su kitais, plėtoja kritinį dialogą ir sykiu apklausia, legitimuoja, realizuoja ir keičia egzistuojančias moralines tvarkas ir vertybes; e) kartu su kitais vykdo bendrą moralinį ir teisinį pasirinkimą, sprendimą ir taip skatina politinį grupės ir visuomenės gyvavimą, kur grupės ir visuomenės etikos legitimacijos nėra tapačios.

Moralinio poelgio ir pasaulio įvykio požiūriu legitimacija gali būti pagrįsta:

Pirma, ***priklausomai nuo statuso: noro maksimaliai įkūnyti teisę, pasiekti aukščiausią legitimacijos laipsnį.*** Žmogus gali save aiškinti kaip tam tikros dorinės tradicijos paveldėtoją, šventumo vykdytoją ir jausti už juos atsakomybę, todėl drausti arba skatinti tradicijos, diskurso reviziją ir tuo kaupti savo įtaką, simbolinį kapitalą. Kaip pavyzdį galima nurodyti religinių lyderių pastangas siekti didžiausio apsisvalymo ir reikalauti vis didesnio moralinio, norminio atsidavimo iš aplinkinių. Šventumo kaupimas ir pakankamumas, jo institucionalizavimas atspindi tikinčiųjų norą giliau ir adekvačiau perteikti Šventąjį Raštą: Torą, Bibliją, Koraną, ir pagal juos kurti savo gyvenimą. Panašų tarsi-šventumo kodeksą kuria ir politinės ideologijos, kai lyderiai sakosi atstovaujant idealams ir taip per laiką kaupia populiarumą, jį institucionalizuoja ir įkūnija senąsias ar naujasias normas, jas legitimuoja. *Šventėjimo* procesas, jo

vertimas asmenine ir visuomenine moraline ir politinė tvarka veikia visuomenę, įteisina tvarkas ir konfliktus, net karus. Eksceso (aukščiausio šventumo laipsnio) siekimas lemia ir asmens judėjimą įkūnijant ir maksimizuojant vertybes. Tačiau, kita vertus, ekscesai yra prielaida paversti tradiciją erezija, nukrypimu dėl pernelyg didelio intensyvumo, dėl „aukso vidurio“ taisyklės (sekant Aristotelium) sulaužymo. Religinės ir ideologinės moralės paradoksas yra draudimas maksimaliai sekti savo pačių puoselėjamomis vertybėmis. Šventumas yra tai, kas draudžiama ir trokštama vienu metu. Vertybės maksimizacija yra draudžiamas moralumas, nors ir kalbama apie jo universalumą, pavyzdžiui, apie lygybę, laisvę, teisingumą. Tas pat sakytina apie ideologines vertybes. Grynasis socialistas ar konservatorius, siekiantys tobulybės ir ją įkūnijantys savo veiksmais, yra ne tik eretiški, bet ir jų elgesys laužo sumanumo reikšmę ir draudžia kitiems asmenims būti laisviems. Vertybių maksimizacija rodo, kad nėra priešingų idealų derinimo proceso, nevyksta skirtybių diskusija ir derybos.

Antra, **priklausomai nuo gebėjimo derinti asmeninį ir grupės moralinį poelgį ir vertybes**. Veiksmo sėkmė ir nesėkmė priklauso ne tik nuo asmens aktyvumo, jo atvirumo įvairovei, bet ir nuo grupės dinamikos: vidinės ir išorinės komunikacijos. Bandytas savo poelgį paversti visuotiniu neretai ignoruoja grupės interesus ir galimybę būti moralinio poelgio subjektu. Šiuolaikinė komunikacija, kuri yra atvira įvairovei, ir medijos padeda herojui pasiūlyti savo pavyzdį, bet kartu ir atveria pasipriešinimą, jo išskirtinumo nepripažinimą, jo poelgio netinkamumą grupės raidai. Problema yra: ar asmeninis, ar medijuojamas kompanijų, ar palaikomas visuomeninių ir politinių judėjimų dorinio pavyzdžio demonstravimas

taps priimtina kitiems legitimacijos forma, ar įgaus praktinę reikšmę? Maskavimasis visuomenės interesais juos priešinant grupės siekiniams neretai tėra simptomas, kad asmuo neturi piliečių grupės palaikymo ir gyvena plėtodamas abstrakčius, „pamatinius“ diskursus ir teorijas, adresuojamas savo „įsivaizduojamai visuomenei“. Kita vertus, vienos kurios grupės interesų siekimas neretai yra laikomas siaura, net nusikalstama veikla. Tokiu atveju asmuo susiduria su tuo, kad jo poelgis ir grupės moralinis veiksmas turi būti ne subordinuoti vienas kitam, o derinami išviešinant konfliktą, skirtumus ir plėtojant derybas, kuriant laikinas pereinamąsias normas ir vertybių dermes. Pavyzdžiui, abstrakcijomis paverstos „nesipriešinimo blogiui jėga“ figūros – Levas Tolstojus, Mahatma Gandis, Martinas Lutheris Kingas – yra veikiau teorinių ar informacinių technologijų konstruktai, o ne realūs poelgio pavyzdžiai. Kvietimas sekti jais moralinio, politinio konflikto metu dažniausiai rodo asmens atitrūkimą nuo grupių tikslų ir gali tik paaštrinti situaciją, jei tik abstraktūs idealai bus tiesmukai perkelti ir įgyvendinami pagal subordinacijos principą. Panašiai „teoriškai“ yra pateikiamas „taikus“ Lietuvos Sąjūdžio veiksmas vaduojant Lietuvą 1990 metais, užmirštant, kad taikus pasipriešinimas ribojosi su pasirengimu ginti Seimą ginklu šturmo atveju. Gyvas Vytauto Landsbergio liudijimas vis dar neleidžia atsirasti dar vienai „nesipriešinimo blogiui jėga“ legendai, propagandinių mašinų pasakojimui. Lietuvos Seimo gynimo politinė, derybinė istorija, laipsniškas naujų normų įteisinimas rodo aprobacinės, decizionistinės legitimacijos privalumus ir komunikacijos, derybų, kaip transcendentaliųjų suvokimo sąlygų, svarbą.

Trečia, **priklausomai nuo socialinės grupinės dinamikos**, kuria pasireiškia

aptariama moralinė tvarka (organizuota ar stichine forma). Jos legitimumo palaikymas yra motyvuotas: a) suvokimo, kad egzistuojanti norminė tvarka yra reikšminga pačios grupės, o ne visos visuomenės buvimui; b) noro joje pasilikti ir būti moralinio poelgio subjektu; c) ketinimo ją keisti remiantis dorine vaizduote; d) gebėjimo derėtis konfliktinėje situacijoje kuriant laikinai galiojantį diskursą ir priimant sprendimą; e) siekio palikti šią grupę dėl susvetimėjimo. Dinamiškų grupių motyvacija yra būdinga konfliktų etikai, pavyzdžiui, korporacinei etikai sprendžiant darbo konfliktus. Atsižvelgiant į grupių dinamiką ir konfliktų epistemologinę paradigmą, galima kalbėti apie statusų dinamiką ir naujų vertybių įteisinimą grupėje, kai konkuruojama ar argumentuojama dėl vaidmens pasirinkimo. Grupių dinamikos schemas, pateiktos Bruce Tuckmano (Tuckman 1965), M. Scotto Pecko (Peck 1987), Richardo Hackmano (Hackman 2002) ir kitų autorių, etikos plotmėje buvo apmąstyti Stepheno Gislasono (Gislason 2011), Timothy S. O'Connello ir Brento Cuthbertsono (O'Connell, Cuthbertson 2009) bei kitų tyrinėtojų.

Ketvirta, **priklausomai nuo komunikacijos įtakos motyvuojant, derantis ir legitimuojant grupių visuomenės moralinius sprendimus**. Šiandieniam įvairovės, migracijos, socialinių tinklų pasaulyje užgimsta skirtybių bendravimo kaip moralinio poelgio ir pasaulio įvykio fenomenas.

Komunikacinis veiksmas yra laikomas moraliniu poelgiu, pavyzdžiui, medijuojant konfliktuojančių grupių lyderių statusus, aktyvistų susitarimus ir laikinus normų apibrėžimus. Tarpininkaujantis moralinis poelgis yra meta-grupinis ir remiasi meta-grupine kompetencija. Jai priskiriame gebėjimą suvokti komunikacines-transcendentalines arba derybines-transcendentalines moralinio sprendimo sąlygas. Kalbu apie atvejį, kai nuolatos aktualizuojamos meta-sprendimo sąlygos, sprendžiant konkretų moralinį konfliktą, pavyzdžiui, dėl vertybių skirtumo, ir sudarant laikinę sutartį. Ne primestinė ideologija visai įsivaizduojamai visuomenei ir ne įsakmus šiuolaikinis politinis mitas, o transcendentalinių komunikacijos sąlygų nuolatinis aktualizavimas sprendžiant įvairius konfliktus yra prielaida kurti šiuolaikinę bendraujančią visuomenę ir jos poreikius atitinkančią etiką ir teisę.

Išvada

Kritinės teorijos požiūriu transcendentalinė, t. y. galima universali, komunikacijos, derybų ir pakankamos legitimacijos sąlyga gali užtikrinti daugialypumą koegzistavimą, legalumo kaupimą bei komunikacinio proto, suprantamo kaip viešas procesas, raidą. Ir priešingai, socialinis-politinis daugialypumų procesas suteikia transcendentalinei sąlygai kintantį ir kritikuotiną turinį.

LITERATŪRA

Arendt, H., 1995. *Tarp praeities ir ateities*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Aidai.

Arendt, H., 2001. *Totalitarizmo ištakos*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Tyto alba.

Gislason, S., 2011. *Human Nature & Group Dynamics*. Seheld: Environmed Research Inc.

Habermas, J., 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vertė A. Tekorius. Vilnius: ALK, Alma littera.

Habermas, J., 1973. *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Habermas, J., 1983. *Moralbewusstsein und kom-*

munikatives Handeln. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Hayward, J., 1995. *The Crisis of Representation in Europe*. London: Taylor & Francis.

Deleuze, G., 2012. *Derybos*. Vertė L. Perkauskytė, N. Milerius, A. Žukauskaitė. Vilnius: Baltos lankos.

O'Connell, T., Cuthbertson, B., 2009. *Group Dynamics in Recreation and Leisure-Creating Conscious Groups through an Experiential Approach*. Champaign: Human Kinetics.

Kant, I., 1998. Kritik der reinen Vernunft. In: *Werke in sechs Bänden*. Bd. 2. Hrsg. v. Wilhelm Weischedel. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

McCormick, J., 2017. *Weber, Habermas and Transformations of the European State: Constitutional, Social, and Supranational Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Macintyre, A., 2000. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Peck, S., 1987. *The Different Drum: Community*

Making and Peace. New York: Simon & Schuster.

Tuckman, B., 1965. Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin* 63 (6): 384–99.

Вебер, М., 1990. Политика как призвание и профессия. In: Вебер М. *Избранные произведения*. Москва: Прогресс.

Лапин, Н. И., 2000. Социокультурная трансформация России: либерализация versus традиционализация. *Журнал социологии и социальной антропологии*. Т. III, №3 (11).

Локк, Дж., 1988. Два трактата о правлении. In: Локк, Дж. *Сочинения*. Т. 3. Москва: Мысль.

Перов, В. Ю., 2013. Проблемы моральной легитимации в современной этике. *Алманах "Discourses of Ethics"*, No 5.

Евреинов, В. А., 1887. *Гражданское чиновничество в России: Исторический очерк*. Санкт-Петербург.

Разин, А. В., 1999. Исторические тенденции развития морали и проблема ее обоснования. In: *Этика. Новые старые проблемы*. Москва: Гардарики.

FUNCTION AND SIGNIFICANCE OF MORAL LEGITIMATION FROM THE VIEWPOINT OF CRITICAL THEORY

Gintautas Mažeikis, Vadim Perov

Abstract. The paper considers interaction of the theories of moral legitimation with the concepts of communicative action and negotiation in consideration of critique of classical ideals of rationality and Habermas's weak attitude of transcendental pragmatics. The aim of the paper is to show the importance of epistemological interpellation of moral legitimation and its procedures for contemporary ethics and development of other moral traditions. Ideas and conflicts of legitimation are analysed with regard to considerations of Weber, Arendt and Habermas. The paper supplements the theory of communicative action and discourse, as precondition of a normative, with the concepts of moral temporality, world event, and responsible action regarding contemporary post-structural philosophy. The main thesis of the paper is that, *according to the critical theory, moral legitimation is supported by possible universal idea of communicative action, negotiation and sufficiency, which depend on the processes of multiplicities*. The arguments of the paper aim at the critic of classical ideals of rationality, theories of ranks and sanctity, accumulation of symbolical capital and power of institutions. Needs of transcendental principle of communicative action, negotiation and temporality are argued for by examples of the development of civilizational and cultural diversity, growing significance of personal and group dynamics, and continuous origin of new conflicts. The article consistently rejects the idea of foundationalism and substitutes it with the notions of politics of sufficient legitimation, openness and group dynamics.

Keywords: moral legitimation, sufficient legitimation, communicative action, negotiation, world event, multiplicities, Weber, Arendt, Habermas

Įteikta 2014 m. lapkričio 18 d.